

Beschouwing

Grenzen aan de democratie?

Jihadisme en terreurbestrijding

David Suurland

Bedreigt jihadisme de westerse rechtsorde en democratie? Wat is de dynamiek tussen verschillende stromingen fundamentalisten, waaraan jihadisten verwant zijn? En wat betekent dat voor contra-terrorisme?

Op 11 september 2016 is het vijftien jaar geleden dat Al-Qaida het visitekaartje van het moderne internationale jihadisme aan de wereld presenteerde. Sindsdien is het jihadisme verworven tot een franchise met wereldwijde klandizie maar is de wereldwijde jihadistische revolutie uitgebleven. Terwijl het jihadisme aanzienlijke delen van de islamitische wereld in het verderf heeft gestort en onze eigen vrede en veiligheid bedreigt, vormt het echter geen substantiële bedreiging voor onze democratische rechtsorde. Die rechtsorde wordt echter wel bedreigd door het voorportaal van het jihadisme, het islamisme. Het islamisme is een politiek-religieuze beweging die gelooft dat moslims de rechtsorde van de islam universeel moeten implementeren. Het verschil tussen het islamisme en jihadisme is in essentie gelegen in de vraag op welk moment geweld opportuun of noodzakelijk is om dit doel te bereiken.

Beide stromingen beroepen zich op opvattingen die binnen de islamitische rechtswetenschap op een grote mate van consensus kunnen rekenen en die ook door vele moslims in Europa en de islamitische wereld worden onderschreven. Men zou dan ook denken dat overheden er veel belang aan hechten de relatie tussen islam, islamisme en jihadisme ten diepste te onderzoeken om zo een effectief contra-terrorisme beleid te formuleren, maar dat is niet zo. In plaats daarvan kiest men voor het mantra dat de islam en geweld per definitie niets met elkaar te maken kunnen hebben. Zo komen wij in de contra-terrorisme resoluties van de Veiligheidsraad, de Algemene Vergadering, de G20, de Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (OVSE), de Associatie van Zuidoost-Aziatische Naties (ASEAN) en de Europese Unie steeds dezelfde bewoording tegen waarmee een relatie tussen de islam en geweld *a priori* wordt ontkend: “terrorism and violent extremism [...] cannot and should not be associated with any religion [...]”.¹

Dit is in mijn ogen een bijzonder gevaarlijke formulering. Als wij de oorzaken van het jihadisme willen begrijpen zullen wij moeten kijken naar de religie die het politieke denken van de islamisten en jihadisten vorm heeft gegeven: de islam. In dat opzicht kunnen onze beleidsmakers nog veel leren van moslims in Europa zelf. Zo besloot de vicepresident van de conferentie van imams in Frankrijk, Hocine Drouiche, daags na de aanslagen in Nice zijn functie op te geven uit protest tegen de moedwillige blindheid van de islamitische en westerse leiders, omdat:

“leaders are doing nothing to bring peace and they continue to say that there is not a radical Islam [...] We will never move forward if we don't understand that extremism

lives inside our mosques. We as Muslims have not engaged ourselves in finding a solution against hate in our midst. I hope that Muslims will wake up in Europe”.

Drie interpretaties

Om het jihadisme te kunnen begrijpen is het nodig eerst te kijken naar de dynamiek tussen traditionele moslims, islamisten en jihadisten. Alle drie deze groepen beroepen zich op de basisteksten van de islam maar kunnen in grote mate verschillen over de vraag hoe men die teksten dient te interpreteren, en wat deze interpretaties in sociaal en politiek opzicht dienen in te houden voor de inrichting van een samenleving. In versimpelde vorm kan men stellen dat de *traditionele* moslim, net zoals bijvoorbeeld de traditionele katholiek, niet alleen gelooft in de bronnen van de religie maar bovenal ook in de instituten die de bronnen hebben geïnterpreteerd.

Het zijn de interpretaties van deze religieuze instituten en de tradities die uit die instituten voortkomen die leidinggevend zijn in het begrijpen van de religie. De individuele kennis en beheersing van de bronnen is daarom meestal erg laag. Lokale culturele gewoontes mengen zich gemakkelijk met geloofsregels zonder dat daarbij een zuiver doctrinair onderscheid wordt gemaakt tussen beide. De nadruk ligt niet op het naleven van de islamitische rechtsorde (sharia) maar op het volgen van tradities en de individuele geloofsbeleving. De meeste moslims vallen, net zoals de gelovigen bij andere religies, ongetwijfeld in deze categorie.

De traditionele islam moet tegenwoordig echter steeds meer concurreren met een andere stroming binnen het islamitisch denken die vanwege haar beroep op doctrinaire zuiverheid een sterke aanspraak heeft op legitimiteit: het *salafisme*. Het salafisme wijst de traditionele islam niet noodzakelijkerwijs af maar staat wel erg sceptisch tegenover wat zijn aanhangers zien als on-islamitische toevoegingen aan en interpretaties van de bronnen van de islam.² Voor de salafist duiden de bronnen van de islam, de Koran en de overleveringen van Mohammed (Hadith) niet enkel op een bepaalde geloofsbeleving, maar vooral op een heldere rechtsorde. En dit is een sterk punt. Met name de Hadith geven een normatief kader voor vrijwel elke menselijke handeling en creëren daarmee een rechtsorde die naast het familierecht, verbintenissenrecht en strafrecht ook publiekrecht omvat, waar het concept van de jihad weer onderdeel van uit maakt.

Pacificatie van de jihad

Om tal van historische redenen heeft de traditionele islam de implementatie van de islamitische rechtsorde het exclusieve domein van de kalief gemaakt en heeft het problematische politieke concepten zoals de jihad tegen de ongelovigen gepacificeerd. Die pacificatie had met name een zeer pragmatisch karakter omdat zij plaatsvond op een moment dat de islamitische wereld niet meer in staat was om te vechten of omdat de kaliefen geen praktisch belang hadden bij een doctrine die opriep tot permanente conflicten met potentiële handelspartners.

Pacificatie vond niet plaats door de strijd tegen de ongelovigen te verbieden maar door deze te onderwerpen aan dusdanige procedureregels dat hij feitelijk niet meer uitvoerbaar werd. Salafisten, en met name de sub-stroming van de islamisten, zijn van mening dat de

traditionele islam hiermee de kern van de islamitische missie, het universele opleggen van deze rechtsorde, teniet heeft gedaan. Daarom wil de salafist zich voor zijn religieuze kennis niet enkel verlaten op de traditionele instituties maar vooral ook zelf over geschriftkennis beschikken, en zelf in staat zijn om deze geschriften te interpreteren ('itihad'). In wat nog het meest lijkt op de protestante revolte tegen het katholicisme wijst de salafist de traditionele islam niet per definitie af, maar verwijt haar wel dat haar verzwakte, gepacificeerde vorm van islam nog maar weinig te maken heeft met de politieke missie die hij in de canonieke bronnen meent te vinden.

De salafistische beweging is niet uniform en niet per definitie politiek geëngageerd of staatsgevaarlijk. Een belangrijk gedeelte is dat echter wel en die richting noemen wij het *islamisme*. Anders dan de traditionele moslim en de teruggetrokken salafist is de islamist van mening dat de islamitische rechtsorde geen optioneel onderdeel vormt van de islamitische geloofsbeleving, maar dat Allah van de islamitische gemeenschap (ummah) *eist* dat zij deze rechtsorde daadwerkelijk in de praktijk implementeert. Voor islamisten is religie per definitie geen private maar een publieke aangelegenheid. De mate waarin een moslim zich inspant (jihad) voor het implementeren van de islamitische rechtsorde is bepalend voor zijn lot in het hiernamaals. Anders gesteld; de moslim die zich niet inspant voor het bereiken van dit doel, of die ontkent dat de sharia de dominante wereldordering zou moeten zijn, is in hun ogen amper nog een moslim.

Het jihadisme is die groepering binnen het islamisme die met geweld de islam wil zuiveren van elke niet-islamitische innovatie en met geweld de islamitische rechtsorde in elke samenleving wil implementeren. Het jihadisme is in eerste instantie dan ook een zuiveringsbeweging die is gericht op de eigen groep. Dit verklaart ook waarom de slachtoffers van het jihadisme in overgrote mate moslims zijn. Met name in de ogen van de soennitische jihadisten, zoals Al-Qaida, Islamitische Staat, Boko Haram of Al-Shabaab, zijn de moslims die afwijken van wat in hun ogen de 'zuivere' islam vormt de primaire vijand. Hieronder vallen de sjiieten, allevieten, ahmaiyaahs en ishmali's, maar uiteindelijk ook de traditionele moslims. De strijd tegen de ongelovigen is een vanzelfsprekend iets wat slechts door de lafheid van de traditionele moslims en hun instituties aan banden is gelegd. De prioriteit van de jihadisten ligt primair bij het zuiveren van de islam; dat de ongelovigen moeten worden bestreden behoeft voor hen weinig betoog omdat de Koran en Mohammed dit zelf al voorschreven.

Steun voor islamistisch gedachtegoed

Waarom is dit alles nu van belang voor de vraag naar de toekomst van het jihadisme? Laat ik vooropstellen dat het jihadisme weliswaar een onmiddellijke bedreiging vormt voor onze vrede en veiligheid maar geen substantiële bedreiging is voor het voortbestaan van onze rechtsorde. Het jihadisme kan zeer gevoelige steken uitdelen en grote maatschappelijke gevolgen teweegbrengen, maar het kan geen democratische verkiezingen winnen. In de islamitische wereld zelf hebben het jihadistische model van Al-Qaida en Islamitische Staat vooralsnog geen enkele solide staatsvorm of substantiële verbetering in het leven van de moslims opgeleverd. Integendeel, het jihadisme staat garant voor permanente instabiliteit en een escalatie van onderling geweld.

Wordt daarmee dan ook de *rechtsorde* die de jihadisten voorstaan afgewezen? Nee. Dit is zeer zeker niet het geval en dit is ook waar de kern van het probleem aangaande de toekomst van het jihadisme in is gelegen. Sinds de opkomst van Al-Qaida en IS zijn er door islamitische geestelijken vele fatwa's geschreven die de daden van deze groeperingen veroordelen. Het punt is alleen dat deze fatwa's zich vooral richten tegen het doden van moslims, tegen het zaaien van chaos (*fitna*) in islamitische samenlevingen of tegen het overtreden van de procedurele voorschriften van het islamitische *ius ad bellum* en *ius in bello*. Wat men vrijwel nooit vindt is een veroordeling van deze groeperingen omdat zij tegen de *ongelovigen* vechten. Dat kan ook niet omdat de geestelijken daarmee namelijk tegen de grondbeginselen van de religie zelf in zouden gaan; ze zouden daarmee als het ware Mohammed zelf in de beklagdenbank zetten. Die vijandschap tegen niet-islamitische rechtsordes is fundamenteel verweven met de islam zelf. In hoeverre moslims daar met sociaal of fysiek geweld uiting aan willen geven is voor een groot deel afhankelijk van de vraag of zij de traditionele begrenzingen aan geweld accepteren of dat zij het salafistisch-islamistisch discours omarmen.

Wat dat betreft is er weinig om hoopvol over te zijn. Het salafistische proces van democratisering van interpretatie heeft, op wat uitzonderingen na, *niet* geleid tot een meer liberale of tolerantere islam maar juist tot het tegenovergestelde. De reden hiervoor is met name gelegen in het feit dat noch het bronnenmateriaal van de islam, de Koran en met name de Hadith, noch de daaruit ontwikkelde rechtsorde, een humanistische, democratische en mensenrechtelijke rechtsorde voorstaan.³ Herhaaldelijke onderzoeken onder moslims in de islamitische wereld en in Europa tonen aan dat het *islamistisch* gedachtegoed op veel steun kan rekenen. Zo gaf in een onderzoek uit 2016 23% van de Britse moslims aan dat zij het liefst onder sharia recht zouden leven. Onderzoek door Ruud Koopmans uit 2013 toonde aan dat 60% van de moslims vindt dat moslims moeten terugkeren naar de 'zuivere islam', 75% stelde dat er maar één echte zuivere islam bestaat, en 65% gaf aan dat men die zuivere islam diende te volgen in plaats van de seculiere wetten van het land.

Resumerend stelde Koopman dat 44% van de moslims in Europa voldoet aan de criteria voor fundamentalisme. De populariteit van het islamistische discours moet dan ook tot de conclusie leiden dat dit, op zijn minst, een impliciete bedreiging vormt voor de democratische rechtsorde. Daar waar het jihadisme slechts door een kleine groep moslims actief wordt omarmd geldt dat dus niet voor het islamisme. Dat maakt het islamisme wel degelijk een substantieel gevaar voor onze rechtsorde omdat zijn aanhangers deel uitmaken van het democratisch proces en het sociaal maatschappelijk leven.

Subtiel instrumentarium

Dit creëert echter een groot probleem voor onze westerse democratieën omdat zowel het strafrecht als het bestuursrecht slechts kunnen ingrijpen in situaties waarin de democratische rechtsorde daadwerkelijk en onmiddellijk wordt bedreigd. Het jihadisme is daarmee makkelijk aan te pakken omdat het de grenzen van het strafrecht overduidelijk overschrijft. Het islamisme streeft grotendeels dezelfde doelen na als het jihadisme maar zijn instrumentarium is veel subtieler. Islamisten kunnen met vreedzame middelen zoals prediking (*da'wa*) mensen tot hun agenda verleiden. Zij kunnen zich vreedzaam afzonderen van de niet-islamitische wereld en in stilte werken aan het opzetten van parallelle

structuren in de samenleving die tot doel hebben het draagvlak voor de democratische rechtsorde te ondermijnen. Via onderwijsinstellingen kunnen zij een generatie op laten groeien met een diepe afkeer van onze samenleving. Islamisten kunnen zich ook op zeer intimiderende wijze in het openbare leven mengen teneinde de weerstand tegen of kritiek op hun langetermijndoelstelling te doen verminderen. Dat dit geen mogelijkheden maar daadwerkelijke gebeurtenissen zijn is al meerdere malen bewezen in de grote steden van Europa.

Conclusie

Het islamisme zal het jihadisme zeker overleven. Lang nadat Al-Qaida en IS weer in de vergetelheid zijn geraakt zal het islamisme zijn aantrekkingskracht behouden en zijn mobiliserende rol blijven spelen. Gezien de populariteit van dit gedachtegoed onder moslims en gezien de demografische veranderingen die Europa nog te wachten staan confronteert het islamisme de Europese samenlevingen dan ook met de vraag tot hoever de grenzen van het democratisch model moeten reiken: moeten wij bewegingen toestaan die op *geweldloze* wijze proberen de democratische rechtsorde te ondermijnen? Jurisprudentie van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens heeft in de zaken Refah v. Turkije en Hizb-ut Tharir tegen Duitsland deze dreiging erkend en aangegeven dat het islamisme op zich niet hoeft te worden getolereerd. Het Hof gaf hierbij echter ook aan dat er in elk van deze zaken een element van geweld meespeelde. Het Hof lijkt nu nog een grens te trekken wanneer het gaat om het volstrekt geweldloos ondermijnen van de rechtsorde. Artikel 17 van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM) laat echter de mogelijkheid open om bij misbruik van het EVRM de fundamentele rechten van die partijen te beperken, maar nationale overheden zijn hier, vanzelfsprekend, zeer terughoudend in.

De toekomstige uitdaging van het contra-terrorisme is dan ook niet gelegen in symptoombestrijding, daar zijn de diensten uiterst professioneel in geworden, maar in het formuleren van een beleid dat voedingsbodem voor het jihadisme kan bestrijden. Die voedingsbodem is het islamisme, de politieke beweging die de democratische rechtsorde wil vervangen door de islamitische. Dat vraagstuk kan niet worden beantwoord zonder het uiteindelijk te hebben over de houding van de islam zelf ten opzichte van de democratie en de mensenrechten.

Dr. David Suurland is jurist.

¹ Zie voor een recent voorbeeld: "The United Nations Global Counter-Terrorism Strategy Review", 1 juli 2016, www.un.org.

² De sjiiitische moslims behoren niet de salafistische stroming, deze is eigen aan de soennitische islam. Binnen het sjiiitische gedachtegoed bestaat er wel degelijk een soortgelijke traditie maar deze is niet zo duidelijk gedefinieerd en van veel latere afkomst dan het salafisme. Zij is vooral op de voorgrond getreden onder invloed van Ayatollah Khomeini.

³ Zie bijvoorbeeld de uitspraken van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens in de zaken Refah v. Turkije en Hizb-ut Tahrir v. Duitsland.